

ERKEN DÖNEM İSLÂM TOPLUMUNDA AT YARIŞLARI*

Ramazan ALTINAY*

ÖZET

İslâm Toplumunda, daha Hz. Muhammed (sav.) zamanında günlük hayatın boş vakitlerinin bir bölümü, değişik eğlence, dinlenme, neşelenme ve rahatlama biçimleriyle değerlendirilmiştir. Müzik, şaka ve mizah, çeşitli oyunlar gibi eğlence ve vakit geçirme vasıtalarının yanında, dönemin en önemli eğlence araçlarından biri de at yarışlarıdır. Bu çalışmada biz, Hz. Muhammed (sav.), İlk Dört Halife ve Emeviler döneminde yapılan at yarışlarını ele aldık. Böylece, dönemin önemli bir eğlence vâsitasını âdetâ mercek altına alıp değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: At Yarışları, Yarış Atları, Hipodrom, Jokey, Eğlence.

HORSE RACES DURING THE EARLY PERIOD OF THE ISLAMIC SOCIETY

ABSTRACT

People spent some of their spare times in daily life to relax, entertain and cheer up in the islamic society, during which the prophet Muhammad (p.b.u.h.) lived. Apart from some entertainment means such as music, humour and joke. One of the most important entertainment tools is the horse races. So

* Bu makale, (*Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006), adlı çalışmamızın, 265-269 ve 442-446. sayfalarından yararlanılarak ve yeni kaynaklar ve bilgilerle zenginleştirilerek oluşturulmuştur.

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi. raltinay@yyu.edu.tr
raltinay1965@hotmail.com

this study analyses the horse races organised and occurred during the prophet Muhammad (p.b.u.h.), the first four and the umayyads. By doing so, one of the important entertainment tool –horse races- has been extensively analysed in this article.

Key Words: Horse Races, Race Horses, Hippodrome, Jockey, Entertainment.

GİRİŞ

İnsanoğlu, çok eski zamanlardan beri eğlenmeye ve dinlenmeye, çalışma kadar olmasa da zaman ayırmıştır. Bu sebeple, yüzlerce yıl öncesinde varolan ve günümüze kadar ulaşan bazı eğlence/eğlenme biçimleri, biri diğerinden etkilenmek suretiyle insan toplulukları arasında yayılmış; bu topluluklar eğlenmeyi, neşelenmeyi, rahatlamayı ve dinlenmeyi günlük hayatlarının önemli bir bölümü haline getirmişlerdir.

Bir yandan doğal olarak her insanın çalışmak kadar, eğlenmeye ve dinlenmeye ihtiyacı olmuştur her zaman. Bununla birlikte, tarih boyunca eğlence, dinlenme ve rahatlama, hem imkânlarla, hem boş zamana, hem de içinde bulunulan çağın şartlarına, hattâ bütün bunların ötesinde toplumda geçerli olan örf, âdet ve ananelere göre farklı şekillerde olabilmektedir.¹

Diğer taraftan, eğlence kültürünün servetle de yakın ilişkisi vardır.² Bu sebeple yöneticilerin, zengin ve aristokrat kesimin eğlence biçimi, toplumun bütünü için eğlencenin modelini oluşturmuştur. Çünkü bir eğlence biçiminin oluşturulması, geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve incilmesi, şüphesiz her çağda buna ayıracak boş zamanı olanların elindedir.³ Boş zaman kavramı ise 19. yüzyılın sonlarından itibaren filozofların ve toplum bilimcilerin üzerinde dü-

¹ Nesimi Yazıcı, Osmanlı Sosyal Hayâtından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 12, S. 3-4, Ankara 1999, s. 253.

² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî-Asru'l-İslâm*, Kâhire ts., s. 142.

³ Murat Belge, "Türkiye'de Günlük Hayât", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul ts., III, 858.

şündükleri, değerlendirmeler yaptıkları önemli bir kavram ve alan olmuştur. Bunlar içinde Bertrand Russel'in boş zamanlar ile ilgili söyledikleri oldukça dikkat çekicidir: Ona göre, dünyâda gereğinden fazla çalışılmaktadır. Çalışmanın erdem olduğu inancı, insanlar açısından büyük zararlar doğurmaktadır. Mutluluğa ve refaha giden yol, çalışmanın örgütlü bir düzen içinde azaltılmasından geçer. *Medeniyet* için boş zaman şarttır. Eski zamanlarda bir azınlığın boş zamana sahip olabilmesi, büyük bir çoğunluğun emeği sayesinde gerçekleşebiliyordu. Bu üst tabakada yer alan azınlık, bizim "*maddî uygarlık*" dediğimiz şeyin, hemen hemen tümünü gerçekleştiren gruptur. Sanatları geliştiren, bilimleri bulan, bu sınıftır. Aylak sınıf olmasaydı, insanlık bugünkü "*maddî uygarlık*" seviyesine ulaşamazdı.⁴ Aynı sınıfın İslâm toplumunda da zamanla oluştuğunu ve bunların toplumun eğlence biçimini ve çeşitlerini geliştirdiğini söylemek, doğru bir tespit olacaktır. Özellikle Emeviler döneminde, fetihlerden elde edilen ganimetlerle zenginleşen aristokrat kesimin varlığı ve toplum üzerindeki etkinliği tarih kaynaklarında belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

İslâm toplumunda daha Hz. Muhammed (sav.) zamanında, günlük hayatın boş vakitlerinin bir bölümü, değişik eğlence, neşelenme, rahatlama ve dinlenme biçimleriyle değerlendirilmiştir. Hz. Muhammed (sav.), zaman zaman küçük-büyük, kadın-erkek, yaşlı-genç-çocuk, değişik yaşlardaki ve cinslerdeki insanlarla şakalaşmış ve onları güldürmüştür. Ayrıca kendisine şaka yapılmasından da hoşlanmıştı. Özellikle mizah yönü ağır basan bazı arkadaşlarını gördüğünde gülmekten kendini alamamıştır. Bazı komik olaylar, topluluk içinde her gündeme gelişinde Hz. Muhammed ve arkadaşlarının defalarca gülmesine sebep olmuştur.⁵

Bunun yanında Hz. Muhammed (sav.) çeşitli zamanlarda, özellikle de bayramlarda ve düğünlerde, değişik enstrümanlar eşliğinde gülüp oynamaya, neşelenip eğlenmeye izin vermiş, bu merasimlerin kimisine kendisi de katılmış, bu münasebetle yapılan gösterileri, oyunları (kılıç kalkan oyunu ve folklor ekibinin oyunu gibi) güzîde eşiyile birlikte seyretmiştir.

⁴ Bkz: Mahmut Tezcan, *Boş Zamanlar Sosyolojisi*, Ankara 1993, s. 15-16.

⁵ İlk dönem İslâm toplumunda Şaka ve mizah anlayışı ile ilgili bkz: Ramazan Altınay, *Emeviler Dönemi Merkezi Şehirlerde Müslümanların Gündelik Hayatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2004, s. 343-370.

Öte yandan, aşağıda ele alacağımız gibi Hz. Muhammed (sav.), eskiden beri canlı ve güçlü bir gelenek olarak sürdürülen⁶ at yarışlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Evet, at yarışları atalarımız Türklerde olduğu gibi, Araplarda da en yaygın eğlence, egzersiz ve spor gösterilerinden birisiydi. Çünkü Araplar da⁷ tıpkı Türkler gibi,⁸ atı çok severlerdi.⁹ Savaşçı ve cengâver karakterleriyle tanınan Türkler, Araplar tarafından yakından biliniyor ve 'Acemlerin Arabı' olarak telâkki ediliyordu. Çünkü askerliğin en gözde geçim yolu olduğu ve sosyal itibar sağladığı o dönemlerde Araplar gibi onlar da mesleklerle, zanaatlarla, ticaretle, tarımla, ilimle ve tabiplikle pek uğraşmıyorlardı. En büyük ilgileri ve yetenekleri, dönemin gözde becerileri olan ata binmek, savaşmak, komutan ve lider olmak ve zorluklara dayanmaktı. *Câhız*, Türkleri, 'harp sanatının ustaları' olarak tanımlar. Türkleri yakından tanıdığı anlaşılan *Câhız*'ın Türklerle ilgili ayrı bir risalesi bulunmaktadır. Bu risalede, Türklerin karakterlerini ve hayat tarzlarını uzun uzadıya sitayişle anlatır.¹⁰

İşte biz bu makalede, İslâm toplumunda daha ilk baştan itibaren önem verilen ve günümüzde bile insanların ilgiyle izledikleri, bir eğlence ve hobi olarak takip ettikleri, buna rağmen kaynaklarda derli toplu bir şekilde sunulmadığı gibi, çağdaş araştırmalarda da yeterince ele alınmayan at yarışlarının erken

⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 1994/1413 byy., IV, 681.

⁷ Arapların, atı çok eski dönemlerinde değil, İslâmiyet'ten 4-5 yüzyıl evvel tanıdıkları belirtilir. Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I, 40.

⁸ At, eski Türklerce gökten indiği düşünülerek âdeta kutsallaştırılmıştır. Ayrıca, at yarışları, at güreşleri, çeşitli merasim ve bayramlarda düzenlenen atlı top oyunları, cirit ve diğer atlı sporlar, çevgân ve küre oyunları vb. gibi Türkler'in birçok eğlence oyunu ve gösterileri atlarla ilgilidir. Geniş bilgi için bkz: İbrahim Kafesoğlu, "At-İslâm Öncesi", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 27.

⁹ Araplar, atın yanında deve, köpek, eşek vb. hayvanları da yarıştırdırlardı. Cevâd Ali, IV, 683.

¹⁰ *Câhız*, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb (h. 159/255), "Menâkıbu't-Türk", *Resâilü'l-Câhız*, I-IV, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1411/1991, I, 13-85, 69, 70-71. Ayrıca bkz: Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fetihleri)*, (trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 545, 610-615; Mustafâ Abbâs Mûsevî, *el-'Avâmilü't-Târîhiyye li Neş'e ve Tetavvuri'l-Medîneti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Bağdât 1982, s. 284-286.

dönemdeki tarihsel pratikleriyle ilgili bilgileri kaynaklardan derleyip ortaya koymayı denedik. Böylece, kimi zaman eğlence ve egzersiz, kimi zaman hobi ve tutku, kimi zaman da spor ve hatta bir sektör olarak görülen at yarışlarının İslâmî dönemdeki en erken tarihine ışık tutmak istedik. Bu kısa girişten sonra, şimdi, araştırma konusu seçtiğimiz dönemlerde hem bir savaş egzersizi, hem de eğlence vesilesi olarak kabul gören ve hatta zaman zaman bir tutkuya dönüşen at yarışlarının ayrıntısına geçebiliriz.

BAŞLANGIÇTAN EMEVİLERİN SONUNA KADAR AT YARIŞLARI

İslâm'dan önce *Mekke*'de at yarışlarına ayrılmış özel bir *meşdanın* / *alanın* bulunduğu belirtilir.¹¹ Aşağıda ele alacağımız gibi bu *meşdan* ya da bu *hipodromlara* Araplar gerek İslâmî, gerekse daha önceki dönemde "*halebât-halbât*" demektedirler.¹² Hz. Muhammed (sav.), *Medine*'ye hicretinin 6. (M. 628) yılından itibaren,¹³ hem bir egzersiz ve spor, hem de bir eğlence olarak at yarışları organizasyonuna izin vermiş, hatta teşvik etmiştir. Bu münasebetle, daha Hz. Muhammed (sav.) döneminde at yarışları için özel bir saha ayrıldığı gibi, bizzat kendisi at yarışlarında dereceye giren atlara ödüller vermiştir. Üstelik, kendine ait olan – onun 19 atı bulunduğu belirtilir-¹⁴ *Lizâz, Zarb / Tarb,*

¹¹ Muhammed Hamîdullâh, *İslâm Peygamberi*, I-II, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, II, 844.

¹² Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb (h. 159/255), *el-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Huvlân*, (thk. Muhammed Mürsî el-Hûvlî), Beyrut 1987/1407, s. 24-25; Mesûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (hö. 346), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrût ts., III, 372; Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (h. 677/733); *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XVIII, Kâhire 1923-1955, IV, 352; IX, 368; Âlûsî, Mahmûd Şükri, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, (thk. Muhammed Behcet el-Eserî), Beyrut ts., II, 102; Cevâd Ali, IV, 681-682.

¹³ Nüveyrî, IX, 370.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, "At-İslâmî Dönem", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 28. Bu atlardan ismi kaynaklarda geçen bazıları 'Sekb', 'Eğar' ve Döldül'dür. Kettânî, Muhammed Abdülhayy, *et-Terâtibu'l-İdâriyye-Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye*, (I-II), Beyrut ts., I, 331-333, 335; Kettânî, Muhammed Abdülhayy, *et-Terâtibu'l-İdâriyye-Hz. Peygam-*

Lahîf, Şebha ve Verd isimli¹⁵ atlarını bu yarışlara sokmuş ve birinci gelen atlara ve jokeylere, yarışları izlemeye gelen kalabalıklar içinde tezahüratta bulunmuştur.¹⁶

Nitekim at yarışlarını bir egzersiz, spor ve eğlence olarak gören Hz. Muhammed (sav.) devrinde bu yarışlar için 6-7 mil (yaklaşık 10 km.) uzunluğunda bir alanın hazırlandığı bilinmektedir. *Medîne*'de bulunan bu alan, *Seniyyetü'l-Vedâ (Vedâ Tepesi)* ile *Hafyâ* arasında bulunuyordu. Yarışın başlama (start) noktası *Seniyyetü'l-Vedâ*, varış (finiş) noktası ise *Benû Zurayk (Zuraykoğulları) Camisi* idi.¹⁷ İki nokta arasındaki bu mesafe yaklaşık 1,5-2 km'dir.¹⁸ Hicrî 6 yılında adı geçen yarış alanında yapılan İslâmî dönemdeki bu ilk at yarışında Hz. Ebû Bekir'in atı birinci gelmiştir.¹⁹

At yarışlarının İslâm'dan önce de köklü bir gelenek olarak revaçta olduğunu belirtmiştik. Esasen, Milattan önceki dönemlerde de Eski Yunanlılar, Romalılar ve İranlılar gibi büyük imparatorluklarda at yarışlarına büyük önem verilmiştir.²⁰ Öyle ki, MÖ. 624 yılından itibaren Eski Yunan olimpiyatlarında yarış branşlarından birisi de at yarışları olmuştur.²¹ Araplar ise İslâm öncesi dönemde at yarışlarını genellikle bayram günlerinde düzenleyip²² bahisle yaparlardı. Bu bahis, atlar üzerine, atın kendisi ya da üzerinde bahise tutuşulan

ber'in Yönetimi, I-III, (trc. Ahmet Özel), İstanbul 1990-1993, II, 92-93, 95-96.

¹⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), *el-Maârif*, (thk. Servet Ukkâşe), Kâhire 1981, s. 149; Nüveyrî, IX, 370; Kettânî, I, 332-333

¹⁶ Câhız, *Bursân*, s. 24-25; Mesûdî, III, 372; Nüveyrî, IV, 352; IX, 368-371; Âlûsî, II, 102; Kettânî, I, 335; Kettânî, (trc. Ahmet Özel), II, 92-93, 95-96.

¹⁷ Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta*, I-II, İstanbul 1992, "Cihâd", 45; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö: 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992, "Cihâd", 56, no:83, 84, 85; Nüveyrî, IX, 369; Cevâd Ali, IV, 683.

¹⁸ Cevâd Ali, IV, 683.

¹⁹ Cevâd Ali, IV, 683.

²⁰ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, (trc. Zeki Meğamiz), İstanbul 1971, V, 311.

²¹ Webmaster@khail.net.

²² Mesûdî, IV, 348-349; Âlûsî, II, 97; Zeydan, V, 311-312; Âlûsî, I, 367.

herhangi bir şeyi elde etmek için yapıldı. Esasen bahise tutuşmak demek olan *er-rihân*²³ (*bahis, yarış*), İslâm öncesi dönemde at yarışları sayesinde oynanan bir tür kumar olup İslâm'ın gelmesiyle yasaklanmıştır. Ancak fikhî olarak at yarışlarındaki bahisleri, kumar ve haram olmaktan çıkarmak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.²⁴ Böylece, İslâm geldikten sonra da bahislerin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Hanefîler at yarışlarında galip gelenin, diğerinin atını almasını meşru görmüşlerdir.²⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hz. Muhammed de (sav.) at yarışlarında dereceye girenlere ödül verilmesini yasaklamadığı gibi, bilakis bunlara bizzat kendi eliyle ödülleri vermiştir.²⁶ Örneğin, bir yarıştan sonra *birinciye*, 3 adet Yemen elbisesi; *ikinciye*, 2 adet Yemen elbisesi; *üçüncüye*, 1 adet elbise; *dördüncüye*, 1 dinar; *beşinciye*, 1 dirhem; *altıncı gelene* de hayvan yemi vermiştir.²⁷ Dolayısıyla, at yarışlarında birinci gelenden itibaren dereceye girenlerin ödül almasında, diğerlerinin ise kaybetmiş olmasında ve ödül alamamasında dînî yönden bir sakınca olmadığı ve bunun kumar türüne girmediği belirtilmiştir.

İslâmî dönemde, daha önceki devirde olduğu gibi at yarışlarında oynanan bahsi, açık bir kumar olmaktan çıkarmak için çeşitli yöntemlerin geliştirildiğini belirttik.²⁸ İnsanlık tarihinde kadim bir geçmişi olan ve İslâm toplumunda da baştan beri ilgiyle sürdürülen bir gelenek olan at yarışları konusunda

²³ Geniş bilgi için bkz: İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (h. 428), *Kitâbu'l-'Ikdi'l-Ferîd*, I-VII, (thk. komisyon), Kâhire 1940-1973, I, 177.

²⁴ Bkz: İbn Abdirabbih, I, 177-178; Mevsilî, Abdullâh b. Muhammed b. Mevdûd el-Hanefî (h. 599/683), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, (tlk. Mahmûd Ebû Dakîka), İstanbul 1980, "*Faslun fi'l-Müsâbaka ve'r-Ramy*", s. 168-169; Nüveyrî, IX, 369-373; Âlûsî, II, 102.

²⁵ Mevsilî, "*Faslun fi'l-Müsâbaka ve'r-Ramy*", *el-İhtiyâr*, s. 169.

²⁶ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (ö: 279/892), *es-Sünen*, İst. 1981, "*Cihâd*", 22; Nesaî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (ö: 303/815), *es-Sünen*, I-IV, İstanbul 1992, "*Hayl*", 14; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as (ö: 275/889), *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1992, "*Cihâd*", 60; Nüveyrî, IX, 369-370.

²⁷ Nüveyrî, IX, 371.

²⁸ Bkz: İbn Abdirabbih, I, 177-178; Mevsilî, "*Faslun fi'l-Müsâbaka ve'r-Ramy*", *el-İhtiyâr*, s. 168-169; Nüveyrî, IX, 369-373; Âlûsî, II, 102.

İslâm bilginleri ve hatta mezhep imamaları, ayrıntılı görüş bildirmişlerdir.²⁹ Bu görüşlerin konumuzu ilgilendiren kısmını kısaca belirtmek gerekirse, kazanan tarafa verilmek üzere yarışa katılan her iki tarafın ortaya bir bedel koyması kumar olarak değerlendirildiğinden meşru görülmemiştir. İki taraftan yalnızca birinin ya da üçüncü bir şahsın ortaya bedel koymasının ise meşru olduğunu söylemişlerdir.³⁰ Esasen biz konuyu *târihî* olarak ortaya koymaya çalıştığımızdan, işin *dînî* ya da *fikhî* yönü açısından bu kadar açıklamanın yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Hiz. Muhammed'den (sav.) sonra Raşit halifeler döneminde de at yarışları organizasyonuna devam edildiğini görmekteyiz. İslâm fetih hareketlerinin baş döndürücü bir hızla sürdüğü bu dönemde at yarışları, bir eğlence olmanın yanı sıra, daha ziyade savaş egzersizi olarak görülmüştür. Nitekim Hiz. Ömer döneminde yarışlar ve savaş için binlerce at özel ahırlarda beslenmiş ve yetiştirilmiştir.³¹ Yine Hiz. Ömer'in, Kûfe şehrinin valisinden, at yarışları düzenlemesini istediği kaynaklarda belirtilmektedir.³² Böylece, daha ilk dönemden itibaren İslâm toplumunda at yarışları, meşru çerçevede kalmak koşuluyla hem onaylanmış ve hem de büyük bir rağbet görmüş ve gelenekselleşmiştir.³³

İslâm toplumundaki iktidar savaşını güç ve kuvvet kullanarak kazanan Emeviler'e (41-661/132-749) gelince, bu soydan gelen devlet başkanları döneminde at yarışları, bir spor, savaş egzersizi ve eğlence olmasının yanında, özellikle bazı Emevi devlet başkanları tarafından tam bir tutkuya dönüştürülmüştür. Genelde din ve dînî yaşayıştan ziyâde, dünyevî iktidar ve dünyâ zevklerine daha çok ağırlık veren Emevi hânedânı dönemi ile birlikte at yarışları, inşa edilen muhteşem *hipodromlarda* (*halebât*) dönemin en gözde eğlence enstrümanlarından biri olmuştur.

Emevi hânedânının kurucusu Muâviye (41-60/661-680), *koşu meydanında* at yarışları düzenlemiş ve tıpkı kendinden öncekiler gibi kazananlara

²⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Nüveyrî, IX, 371-373.

³⁰ Mâlik b. Enes, "Cihâd", 46; Salim Öğüt, "At-Fıkıh", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 32.

³¹ Kettânî, I, 332; Kettânî, (trc. Ahmet Özel), II, 92-93.

³² Nüveyrî, IX, 370.

³³ Nüveyrî, IX, 370; Cevâd Ali, IV, 683.

ödülleri vermiştir.³⁴ Böylece daha ilk devlet başkanından itibaren Emeviler'de at yarışları yapıldığını ve ödüller verildiğini tespit edebilmekteyiz. Ancak, at yarışlarının bir tutku ve toplumda en önemli eğlence biçimlerinden biri haline dönüşmesinin, genellikle kaynaklarda dönemin eğlence hayâtının baş mimârı olarak kabûl edilen Muâviye'nin oğlu Yezîd (60-64/680-684) ile başladığı söylenebilir. O, sadece atlara değil, köpek, horoz ve maymun gibi değişik hayvanlarla vakit geçirmeye de çok düşküdü.³⁵ Onun Ebû Kubeys (Kays)³⁶ adında bir maymunu vardı. Bunu içki/sohbet meclisine getirir, bir minder üzerinde oturtur, içki içirtir, onun çeşitli hareketlerine güler, hatta at yarışlarında komiklik olsun diye sırtına semer takılmış bir yaban eşeğinin üzerine bindirir ve at yarışı meydanlarına getirirdi.³⁷ Sırtına semer benzeri şeyler de geçirilen Ebû Kays'ın, ipekten özel giysileri ve Şakâyık çiçeğinin kırmızı gülleriyle süslenmiş bir kalansüvesi (başlığı) bile vardı.³⁸ Belirtildiğine göre Yezîd b. Muâviye, Şamlı 5 kişiyi, sadece bu maymunun bakımı ve eğitimiyle görevlendirmişti.³⁹ Yezîd, *hipodromdaki* atları, kendi maymunu Ebû Kubeys ile yarıştıır ve bundan büyük bir zevk alırdı.⁴⁰ Hattâ bu maymun bir defasında, bir atın üzerinde jokey olarak yarışa katılmış, finiş (varış) noktasındaki kamışı söküp getirmiş

³⁴ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), Beyrut 1417/1996, V, 58-59; Zeydân, V, 312.

³⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 299.

³⁶ Kaynaklarda hem Ebû Kays hem de Ebû Kubeys olarak geçmektedir. Ebû Kubeys, aynı zamanda Mekke'deki bir dağın adıdır. İbn Habîb, Muhammed el-Bağdâdî (ö. 245/859), *Kitâbu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, (thk. Hurşit Ahmed Fârûk), Beyrût 1958/1405, s. 112; Mesûdî, III, 120; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh (ö. 571/1175), *Târîhu Medineti Dımeşk*, I-LXX, (thk. Komisyon), Beyrût 1995-2000, LIX, 185.

³⁷ Yezîd'in, maymununun arkasından sarhoş halde koşarken düşüp boynunu kırıp öldüğü ya da bu düşme olayından sonra karnında meydana gelen bir travmadan öldüğü bildirilir. Belâzürî, *Ensâb*, V, 300, el-Âbî, el-Vezîr el-Kâtib Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn (hö. 461), *Nesri'd-Dürr*, I-VII, (thk. Komisyon), Mısır 1981-1989, III, 34; Nüveyrî, IX, 337.

³⁸ Mesûdî, III, 77.

³⁹ el-Âbî, III, 33.

⁴⁰ Mesûdî, III, 77.

ve yarışı kazanmıştır.⁴¹ Yezîd, bu olaydan muhtemelen son derece keyif almıştır.

Yine Emeviler'in Mervânî kolunun ilk devlet başkanlarından Abdülmelik'in de (65-86/685-705) at yarışları düzenlediği bildirilmektedir.⁴² Kendisinden sonra tahta geçen oğlu Velîd b. Abdilmelik (86-96/705-715), at yarışlarına düşkün bir devlet başkanı olarak *halebât* (*hipodrom*) yaptıranlardan biridir.⁴³ Velîd'in düzenlediği at yarışlarına şehirli ya da köylü, halktan insanların da yarış atlarıyla katıldığı belirtilmektedir. Nitekim bir bedevî bu yarışlara bir defasında kısrağı ile katılmış ve yarışı kazanmıştır. Velîd, bedevîden yarışı kazanan atı kendisine hediye etmesini istemiş, ancak bedevî bunu kabul etmemiştir.⁴⁴ Velîd'den sonra yönetimi devralan kardeşi Süleymân b. Abdilmelik de (96-99/715-717) at yarışları için özel bir *hipodrom* yaptırmış, ancak yaptırdığı bu mekânda yarış izleyemeden ölmüştür.⁴⁵ Süleymân'ın yaptırdığı bu *hipodromda* atlar toplanmış, yarış hazırlıkları tamamlanmıştı. Devlet başkanı Süleymân'dan sonra iktidara gelen Ömer b. Abdilaziz (99-101/717-720), bu yarışı yaptırmak durumunda kalmıştır. Ömer b. Abdilaziz'in, bundan sonra hilâfeti döneminde at yarışları düzenlemediği bildirilse de,⁴⁶ tarih belirtmeksizin Medine'de bir yarış yaptırdığı aktarılmaktadır.⁴⁷ Ancak, bu yarışı valiliği döneminde mi (halîfe olmadan önce, bir dönem Medîne valiliği yapmıştır), yoksa hilâfeti döneminde mi düzenlediği kesin olarak belli değildir. Muhtemelen valiliği döneminde düzenlemiştir, diye düşünüyoruz. Bu tercihimizin, onun hilafeti döneminde at yarışları düzenlemediği şeklindeki kanaati güçlendirmesine rağmen Ömer b. Abdilaziz'in sanki at yarışlarına karşıymış gibi anlaşılabilir olan ve kaynaklarda geçen yukarıdaki ifadeler için şunu belirtmek gerekir ki kanaatimizce Ömer b. Abdilaziz, at

⁴¹ Zeydân, V, 312.

⁴² Belâzürî, *Ensâb*, VII, 241, 377.

⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 83; Ahmed Abdurrezzâk Ahmed, "Vesâilü't-Teselliye 'Inde'l-Arab", *Dirâsât fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Mısır 1985, 112-113.

⁴⁴ Câhız, "el-Hanîn ile'l-Evtân", *Resâil*, II, 173, 397.

⁴⁵ Ahmed, "agm.", *Dirâsât fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Mısır 1985, I, 113.

⁴⁶ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 169.

⁴⁷ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 179.

yarışlarına değil, kendisinden önceki devlet başkanlarının pek çok paralar harcayarak debdebeli bir şekilde düzenledikleri ve israfa kaçan at yarışlarına karşıydı.⁴⁸ Sade ve zahidane yaşantısıyla tanınan Ömer b. Abdilaziz'in muhtemelen sırf bu yüzden at yarışlarına soğuk bakışının kaynaklara yansıdığını sanıyoruz.

Kadınlarla vakit geçirmeyi hemen her şeye tercih ettiği belirtilen ve belki de bu sebeple at yarışlarıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgisine rastlayamadığımız Yezîd b. Abdilmelik'ten (101-105/720-724) sonra başa geçen Abdülmelik'in diğer oğlu Hişâm b. Abdilmelik (105-125/724-743) ise devlet başkanları içinde belki de atlara⁴⁹ ve at yarışlarına en düşkün olanıydı. Düzenlediği bir at yarışına tam 4.000 (dört bin) at katılmıştır. Böyle geniş çaplı bir at yarışı, ne cahiliye, ne de o zamana kadar İslâmî dönemde görülmüştür.⁵⁰ Kendisi özel olarak ahırlarında yarış atları beslemiştir.⁵¹ *Hipodromlar* yaptırıp muhteşem at yarışları düzenleyen ve tam bir at yarışı tutkunu olan Hişâm b. Abdilmelik, aynı zamanda geçilemeyen iyi bir at yarışçısı,⁵² yani bugünkü deyişle iyi bir jokeydi. Hele hele onun Rusâfe'de yaptırmış olduğu *hipodromun* kelimenin tam anlamıyla muhteşem olduğu belirtilir.⁵³ Emevi devlet başkanları içinde ata binmeye, at ile ava çıkmaya hevesli olan ve Hişâm'dan sonra başa geçen Velîd b. Yezîd (125-126/743-744), aynı zamanda attan anlayan ve yarışlar için özel atlar besleten bir devlet başkanıydı.⁵⁴ At

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 179.

⁴⁹ Hişâm, atların yanında katır ve beygir gibi diğer binek ve gösteri hayvanlarına da düşkündü. Onun Buhârâ asıllı beygiri ve çok iyi katırları olduğu belirtilir. Câhız, "Kitâbu'l-Biğâl", *Resâil*, II, 243.

⁵⁰ Mesûdî, III, 217; Ahmed, "agm.", *Dirâsât fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Mısır 1985, I, 113. Bazı yazarlar, ilk at yarışını düzenleyenin Hişâm olduğunu söylerler ki, bu yarışların eski bir Arap geleneği olduğu ve Hz. Peygamber döneminde bile düzenlendiği düşünülürse bunun doğru olması mümkün gözükmemektedir. Bkz: İsmail Hakkı Atçeken, *Hişâm b. Abdilmelik*, Ankara 2001, s. 239.

⁵¹ Mesûdî, III, 217; Ahmed, "agm.", *Dirâsât fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Mısır 1985, I, 113.

⁵² İbn Abdirabbih, I, 165.

⁵³ Zeydân, V, 313.

⁵⁴ Mesûdî, III, 230; İsfehânî, Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin (h. 284/356), *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXIV, (thk. Komisyon), Beyrût 1963-1972, VII, 64.

yarışlarına çok düşkün olup⁵⁵ 1.000 civarında özel at beslediği bildirilir.⁵⁶ Kadınlara düşkünlüğüyle bilinen babasının aksine o, tutkuları arasına at yarışlarını da katıp, bu eğlence aracı için *hipodromlar* da yaptırmıştır. Zira kaynaklar, Hişâm gibi onun da Rusâfe'de at yarışları için bir *hipodrom* yaptırdığını nakletmektedir.⁵⁷ Daha Hişâm zamanında, yani henüz hilâfete geçmeden önce de Hişâm'ın atıyla kendisinininkini yarıştırdı. Atı, bazen birinci, bazen de ikinci gelirdi.⁵⁸

Devlet başkanlarının oturduğu mahallin ya da başkent Şam'ın dışındaki Emevi şehirlerinde de at yarışları gözde eğlence vasıtalarından biridir. Nitekim bazı Emevi valilerinin at yarışlarına düşkün olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Şu halde Emeviler döneminde, diğer şehirlerde de düzenli olarak at yarışlarının yapıldığını söyleyebiliriz. Örneğin, vali Kuteybe b. Müslim'in kardeşi Beşşâr, Emevilerin en meşhur ve büyük valilerinden Haccâc'a bir at hediye etmiş, bu at yarışta birinci gelmiş, bunun üzerine Haccâc, Beşşâr'a büyük bir araziyi iktâ olarak vermiştir.⁶⁰

At yarışları organizasyonlarıyla ilgili bu açıklamalardan sonra *yarış atlarıyla* ilgili hususlara gelince bunlar, birinciden onuncuya ya da sekizinciye kadar çeşitli isimlerle anılırdı. Başka bir ifadeyle, aşağıda da belirteceğimiz gibi, *onarlı* ya da *sekizerli* gruplar şeklinde yapılan at yarışlarında, birinci gelenden sonuncuya kadar her atın farklı isimleri olduğu söylendiği gibi, sadece *birinci*, *ikinci* ve *sonuncu* atın özel isimlerinin olduğu da belirtilmektedir. Bu konudaki çeşitli aktarımlar şöyledir:

Birinci gelen ata '*es-sâbık*' (*kazanan, birinci gelen*), *ikinci gelene* de '*el-musallî*' denilmekteydi. İkinci gelen ata bu ismin verilmesinin sebebi, birincinin peşini bırakmayarak onun kuyruğundan ayrılmadığı içindir. Böylece o

⁵⁵ Mesûdî, III, 230-231; Ahmed, "agm.", *Dirâsât fî'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Mısır 1985, I, 113.

⁵⁶ Zeydân, V, 313.

⁵⁷ Mesûdî, III, 230.

⁵⁸ Mesûdî, III, 230.

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 399.

⁶⁰ Belâzürî, *Futûh*, s. 521.

dönemde, birinci ve ikincinin özel ismi vardı. Diğer atlar –*üçüncü* de dâhil *onuncu* olan ata kadar sıralanırlar⁶¹ ve bazı yazarlara göre bunların özel bir ismi yoktur.⁶² Yani *üçüncü, dördüncü, beşinci...* diye isimlendirilirlerdi. Ancak *onuncunun* özel ismi ‘*es-sükeyt*’ idi. Bir de halk arasında *sonuncu* olan ata ‘*el-fiskel*’ ya da ‘*el-füskel*’⁶³ veyahut da ‘*el-kâşûr*’ denirdi. *Onuncu* gelen ata, ‘*es-sükeyt*’ denmesi, yarışta derecelendirilen *son at* olarak kabul edilmesindedir. Çünkü artık dereceleme onunla durmaktadır. Zaten ‘*sükeyt*’, ‘*vu-kûf=durmak*’ anlamına gelmektedir.⁶⁴ Atların, 10’a kadar derecelenmesi,⁶⁵ on atın isminin ayrı ayrı verilmesi,⁶⁶ aynı zamanda at yarışlarının onarlı gruplar halinde yapıldığını da göstermektedir.⁶⁷

Bütün bu bilgilerin ve çeşitli aktarımların yanında kaynaklarda, *birinciden onuncu* ata kadar sıralanan atların ve hatta *onuncu* atın da bir isimle anıldığı bildirilmiştir. Zira *birinciye, es-sâbık; ikinciye, el-musallî; üçüncüye, el-müsellî; dördüncüye, et-tâlî; beşinciye, el-müemmel; altıncıya, el-murtâh; yedinciye, el-âtif; sekizinciye, el-hazıyy; dokuzuncuya, el-latîm ve onuncuya, es-sükeyt* dendiği belirtilmektedir. Bunun dışında başka türlü isimlendirmeler de vardır. Ancak belirttiğimiz gibi en meşhur ve yaygın olarak bilinen isimlendirmeler, *birinciye, es-sâbık; ikinciye, el-musallî ve sonuncuya (onuncuya ya da sekizinciye) es-sükeyt* denmesidir. Yukarıda aktardığımız diğer isimlendirmelerin sonradan zaman içinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁶⁸

Hız. Peygamber’in, çeşitli arkadaşlarının *jokeyliğini* yaptığı, birden fazla yarış atı bulunmaktaydı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi O’nun 19 atı

⁶¹ Nüveyrî’nin, Câhız kaynaklı verdiği bilgide, bu yarışların *sekizerli* olarak da yapıldığı belirtilir. Nüveyrî, IX, 374.

⁶² Krş: Mesûdî, IV, 348-349; Nüveyrî, IX, 372-375.

⁶³ “Ğuskel” şeklinde de yazılmıştır. Bkz: Cevâd Ali, IV, 682.

⁶⁴ Mesûdî, III, 230; İbn Abdirabbih, I, 178; Nüveyrî, IX, 374-375; Âlûsî, II, 102-103. Yarış atlarıyla ilgili ayrıca bkz: Mesûdî, IV, 346-352.

⁶⁵ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *sekizerli* de yapıldığı bildirilen at yarışlarının daha çok *onarlı* yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Nüveyrî, IX, 374.

⁶⁶ Cevâd Ali, IV, 682.

⁶⁷ Nüveyrî, IX, 373-375; Âlûsî, II, 103; Zeydân, V, 312.

⁶⁸ Mesûdî, IV, 348-349; Nüveyrî, IX, 372-375

vardı⁶⁹ ve bunlardan *Zarb/Tarb*, *Lizâz*, *Lahîf* ve *Verd*, ismini kaynaklardan öğrenebildiğimiz atlarıdır.⁷⁰ Böylece, at yarışlarına ve dolayısıyla yarış atlarına tutkuyla bağlanan bazı Emevi halifelerinin özel isimlerle anılan atlarının varlığına şaşırıyoruz. Nitekim devlet başkanlarından Hişâm'ın gözde atının adı, 'Zâid'; Velîd b. Yezîd'inkinin ise birinin adı 'Sindî',⁷¹ diğerinin 'Vaddâh'; Saîd b. Amr b. Saîd b. el-Âs'inkinin 'Mısbâh' idi. *Mesûdî*'nin belirttiğine göre, *hipodromda* bu atlar kıyasıya yarıştırılır, sâhipleri de bundan son derece keyif alır ve birbiriyle atışırlandı.⁷² Görüldüğü üzere, bugün olduğu gibi o dönemlerde de oldukça heyecanlı geçtiği anlaşılan at yarışlarına katılan seçkin ve gözde yarış atlarının her birinin özel isimleri vardı.

Bir at yarışı organizasyonuna binlerce atın iştirak ettiği ve atların genellikle *sekizerli* ya da *onarlı* gruplar hâlinde yarıştırıldığı göz önüne alınırsa, yarış için atların bir elemenden geçirildiği⁷³ anlaşılmaktadır ki bu da doğaldır.

Ödüllü at yarışlarında⁷⁴, 'edhem' atın asla birinci gelemeyeceği belirtilirken,⁷⁵ başka bir rivayette, at yarışlarının en iyi atlarından birinin 'edhem' atlar olduğu da bildirilir.⁷⁶ At yarışlarında ve takiplerde 'el-'Irâb' (*saf kan Arap atı*) en iyi olanları idi. Doğal olarak bunların fiyatları da en pahalıydı. Bu atları elde etmek için yöneticiler birbirleriyle yarışırlandı. Bu atlar, genellikle Hicâz, Necid, Yemen, Irak, Şam, Mısır, Berka ve Mağrib gibi Arap memleket-

⁶⁹ Halaçoğlu, "At-İslâmî Dönem", *DİA*, IV, 28.

⁷⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 149; Nüveyrî, IX, 370.

⁷¹ Belâziürî, *Ensâb*, IX, 178. Rivâyete göre bu atı, 30.000 dînâra satın almıştı. *İsfehânî, Eġânî*, VII, 64.

⁷² *Mesûdî*, III, 230-231.

⁷³ İbn Abdirabbih, I, 177.

⁷⁴ Buna bahisli de diyebiliriz. Geniş bilgi için bkz: İbn Abdirabbih, I, 177.

⁷⁵ İbn Abdirabbih, I, 165.

⁷⁶ İbn Abdirabbih, I, 152, 167.

lerinde bulunmaktaydı.⁷⁷ Saf kan Arap atından sonra, ikinci sırada 'el-Acemiyyât' gelmekteydi. Bunlar, genellikle Türk ve İran atları idi.⁷⁸

Hz. Peygamber döneminden beri yarış atlarının özel bir bakımla, özel mekânlarda ve özel yiyeceklerle yetiştirildikleri/beslendikleri belirtilmektedir.⁷⁹

At yarışlarının düzenlendiği meydanlarda, varış çizgisinin olduğu yere bir kamış dikilirdi. Bu kamışı, kim önce kavrar ve söker getirirse, o birinci olmuş sayılırdı.⁸⁰

At yarışlarına ilgi duyan halk ve yöneticiler, yarışları izlemek için *hipodromları* doldururlardı. Emeviler döneminde iyice yaygınlaşan at yarışı düzenleme ve *hipodrom* yapımı, artık Abbâsîler döneminde daha da gelişerek devam etmiştir. Örneğin, 185/801 yılında Hârûn Reşîd döneminde hem mekân, hem de düzenleme açısından oldukça organize at yarışlarının yapıldığı bildirilmektedir.⁸¹

Her dönemde gözde olduğu bilinen ve bu sebeple de oldukça pahalı olduğu kolayca tahmin edilebilen yarış atlarının fiyatlarına gelince, Hz. Peygamber ve Râşit Halîfeler dönemindeki fiyatlarıyla ilgili spesifik bilgilere rastlayamadık. Ancak, Emeviler döneminde normal bir atın fiyatının 20.000 dirhem, savaş atının ise 40.000 dirhem civarında olduğu belirtilmektedir.⁸² Biz, özenle beslenen, en güzel ve en iyilerinin içinden seçilen yarış atlarının çok daha fazla fiyata satıldığını düşünüyoruz. Kaynaklarda, Velîd b. Yezîd'in 'Sindî' adlı yarış atını 30.000 dirheme satın aldığı belirtilir.⁸³ Bu tek aktarım yarış atlarının fiyatları hakkında genel bir fikir vermese de, aynı dönemde

⁷⁷ Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Subhu'l-'Aşâ fî Sinâati'l-İnşâ*, I-XV, (Muhammed Hüseyin Şemsüddîn-Nebîl Hâlid el-Hatîb-Seyyid Ali Nâbit), Beyrût 1987/1407, II, 17.

⁷⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, II, 17.

⁷⁹ Nüveyrî, IX, 375.

⁸⁰ Zeydân, V, 312; Cevâd Ali, IV, 682.

⁸¹ İbn Abdirabbih, I, 166-167, 172.

⁸² M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 263.

⁸³ İsfehânî, *Eğânî*, VII, 64.

normal ev fiyatlarının 10.000,⁸⁴ 12.000, 30.000 dirhem⁸⁵ ile 50.000 dirhem arasında deđiřtiđi dűřünűldűđűnde,⁸⁶ 40.000 dirhemın çok űzerinde satılabildiđini sandıđımız yarıř atlarının m l  kıymeti de anlařılmıř olur.

SONUÇ

Sonuç olarak, at yarışlarının eski bir Arap geleneği olduğunu, İşl miyet'in de bu eğence ve spor organizasyonunu onayladığını, Hz. Muhammed'in (sav.), Rařit halifelerin bu geleneği canlı bir şekilde sűrdűrdűklerini ve daha sonra ise Emevi devlet başkanlarının en gűzde tutkusu ve eğence vasıtalarından biri haline geldiğini sűyleyebiliriz. Zira Emeviler bu uğurda binlerce at besleyip, çok sayıda muhteşem *hipodromlar* yaptırmışlardır. At yarışlarının İşl miyet ve Hz. Peygamber tarafından onaylanıp teşvik gűrmesi, genel halk kesimi arasında da revaç bulmasını ve her tabakadan çok sayıda insanın at yarışlarına iştirak etmesini sağlamıştır.

Maalesef kaynaklarda açıkça bahsedilen, hatta muhteřem olduđu sűylenen ilk dűnem İřl m tarihindeki *hipodromların* mimar  yapıları ve özellikleri hakkında bilgi sahibi deđiliz. űnkű elimizde, bu konuda ne kalıntı ne de kazılar neticesinde elde edilen arkeolojik veriler mevcuttur. Bu sebeple yapılacak arkeolojik arařtırmalar muhtemelen bu tarihi (dilsel) bilgileri dođrulayacak malzemeyi gűn yűzűne çıkaracaktır. Ancak, kaynakların kayıtlarından aldıđımız destekle biz bu *hipodromların*, sadece belirli bir alanın yarıřlar için hazırlanıp tahsis edilmesinden ibaret basit mimari yapılar olduđunu dűřűnmediđimizi açıkça ortaya koymakta sakınca gűrműyoruz. űnkű kaynaklar, bu *hipodromların* bűyűk miktarlarda paralar sarf edilip özel olarak inřa edildiklerini ve bazılarının ise muhteřem olduđunu açıkça belirtmektedirler.

⁸⁴ Vek , Muhammed b. Halef b. Hayy n ( . 306/918), *Ahb ru'l-Kud t*, I-III, Beyrut ts., III, 5.

⁸⁵ İbn řebbe, Eb  Zeyd  mer en-Nem r  (h. 173/262), *T rihu'l-Medîneti'l-Műnevvere*, I-IV, (thk. Feh m Muhammed řelt t), Cidde 1394, I, 237, 252.

⁸⁶ Câhız, "el-Evt n ve'l-Bűld n", *Resâil*, IV, 144-145.